

Проблема формування ціннісної сфери юнака

Молодіжні проблеми завжди хвилювали людську спільноту, адже молодь – це свого роду «фундамент» соціуму, його основа та «двигун» розвитку. Усі надії та сподівання покладаються на молодих людей, які символізують близьке і віддалене майбутнє усього суспільства. Саме тому так важливо, аби у молоді формувалася соціально-нормативний світогляд, переважали у власних вчинках загальнолюдські цінності.

В наш час питання життєвих цінностей молоді є особливо актуальним, оскільки в умовах постійного оновлення суспільної свідомості (головним чином під впливом негативних факторів) на місце одних приходять абсолютно нові цінності, кардинально змінюється сама ціннісна орієнтація суспільства. Гостро стоїть проблема підвищення рівня розвитку духовних цінностей.

На питання: «Чи потрібні людині цінності?» – визнаний фахівець із цієї проблеми К. Клакхон відповідає: «...так, ...тому що без них життя суспільства було б неможливе; функціонування соціальної системи не

могло б зберігати спрямованість на досягнення групових цілей; індивіди не могли б одержувати від інших те, що їм потрібно в ракурсі особистих та емоційних відносин; вони б також не відчували у собі необхідної міри порядку і єдності цілей» [4, с. 109].

Особливо гостро проблема формування ціннісних орієнтацій постає в юнацькому віці, коли людина викристалізовує образ світу, намагається визначити систему ідеальних стереотипів. Юнак, з одного боку, стикається з багатоваріативністю шляхів самовизначення, але з іншого, із внутрішньою неготовністю прийняти ці ціннісні системи. Іншими словами, має місце протиріччя між постійно зростаючим рівнем соціальних вимог до самовизначення юнака і фактичною неможливістю їх задовольнити в силу не сформованості системи ціннісних орієнтацій.

Науковий інтерес до проблеми формування в різних площинах та напрямках. Основою еволюції психологічних уявлень про цінності була давня філософська традиція, що подавала відношення людини до світу в дихотомії знання та цінностей. Віддавна світ ціннісних переживань перебував у центрі філософських досліджень, головним чином у його етичних, естетичних та релігійних проявах. В античну, середньовічну епохи філософи розробляли ціннісну феноменологію, не піднімаючись до аналізу власне категорії «цінність», її логічного змісту. Принциповим поштовхом до розвитку теорії цінностей став інтуїтивістський напрям філософії, який гостро поставив питання про природу ціннісного аспекту буття.

Поворотним пунктом у розвитку проблеми цінностей стала філософія І.Канта, його вчення про регулятивні принципи практичного розуму, за яким вищі цінності буття мають не онтологічні, а виключно регулятивні підстави до існування. Цим самим Кант першим розмежував поняття буття і блага, протиставивши сферу моральності як свободи сфері природи, яка має підлягати закону, необхідності.

У працях учнів і послідовників Канта проблема цінностей набула вже самостійного значення. Аксиологічний напрям у філософії почав формуватись у другій половині XIX ст. в працях Г.Лотце, В.Віндель-Банда, Г.Ріккєрта. В XX ст. аксиологічну проблематику продовжують активно розробляти представники психології, педагогіки, філософії, які намагаються визначитись з концептуальними засадами ціннісної визначеності світу.

Як влучно зазначає А. Павліченко «В науковій літературі існує безліч різних визначень поняття «цінність». Їх настільки багато, що бажання різних авторів навести концептуальний порядок у сфері визначення категорії «цінність» приводить до тієї ж самої термінологічної сутності [9, с. 100].

У психологічній науці цінність визначається як «поняття, що фіксує позитивне або негативне значення будь-якого об'єкта чи явища для суб'єкта» [2, с. 209]. В широкому розумінні в ролі цінностей можуть виступати не

тільки абстрактні смисли а й конкретні матеріальні блага. У більш вузькому значенні цінності прийнято розглядати як духовні ідеї, котрі містяться у поняттях, яким властивий високий ступінь узагальнення [2, с. 209].

В. Б. Шапар визначає цінність як «поняття, яке використовується у філософії і психології для позначення об'єктів, явищ, їхніх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють у собі суспільні ідеали і виступають завдяки цьому як еталон належного» [10, с. 596]. Автор виділяє три форми існування цінності: «1) виступає як суспільний ідеал, як вироблене суспільною свідомістю абстрактне уявлення про атрибути належного рівня індивідуального життя; такі цінності можуть бути і загальнолюдськими, «вічними» (істина, краса, справедливість), і конкретно-історичними (патріархат, рівність, демократія); 2) з'являється в об'єктивованій формі у вигляді продуктів матеріальної та духовної культури або людських вчинків – конкретних, предметних втілень суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових та ін.); 3) цінності соціальні, заломлюючись крізь призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості як особисті цінності – одне з джерел мотивації її поведінки» [10, с. 432]. На думку В. Б. Шапара, кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, яка виступає сполучною ланкою між духовною культурою суспільства і духовним світом особистості, між буттям суспільним та індивідуальним. Ця система складається в процесі діяльнісного опосередкування індивідами змісту суспільних цінностей, об'єктивованих у витворах матеріальної і духовної культури. Як правило, для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість, вони відбиваються у свідомості у вигляді ціннісних орієнтацій і являються важливим фактором соціальної регуляції взаємин і поведінки людей. [10, с. 597].

За визначенням В. І. Войтко, ціннісні орієнтації – «вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, яка націлена на певний соціальний аспект» [2, 34с]. «Ціннісні орієнтації істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, перебіг емоційних та мотиваційних процесів, а також формування інтересів особистості. Ціннісні орієнтації розбудовуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в професійному та громадському житті, виконанні соціальних ролей. При цьому значне місце посідають системи цінностей, що функціонують у сім'ї, інших соціальних групах, які є референтними для певного індивіда. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її ціннісних орієнтацій» [2, с. 209].

Проблема ціннісних орієнтацій є однією із фундаментальних проблем психології і привертає до себе увагу багатьох дослідників як у теоретичному так і в прикладному аспектах. Як зазначає Б. Г. Ананьєв, поняття ціннісних орієнтацій має міждисциплінарний характер, його

вивчення йде на стику різних галузей знання про людину – філософії, соціології, психології та педагогіки.

Першими дослідниками проблеми ціннісних орієнтацій особистості вважають американських психологів У. Томаса і Ф. Знанецького [1, с. 84]. На думку авторів, цінності – природний об'єкт, що у дійсності здобуває соціальне значення і може бути об'єктом діяльності [1, с. 100].

Найбільш відомим дослідником ціннісних орієнтацій у зарубіжній психології є М. Рокич. Він визначає цінності як «... стійке переконання у тому, що певний спосіб діяльності та поведінки є бажанішим ніж сама діяльність чи поведінка [5, с. 35].

На думку М. Рокича цінності характеризуються наступними ознаками:

- загальна кількість цінностей, які є надбанням людини, порівняно невелика;
- усі люди володіють одними й тими ж цінностями, хоча й у різній мірі;
- цінності організовані в системи;
- витоки цінностей простежуються у культурі суспільства;
- вплив цінностей простежується практично в усіх соціальних феноменах, що заслуговують на вивчення.

М. Рокич виділяє два класи цінностей:

1. Термінальні цінності – переконання у тому, що будь-яка кінцева мета індивідуального існування з особистої чи соціальної точок зору варта того, щоб до неї прагнути.
2. Інструментальні цінності – переконання у тому, що саме цей спосіб (образ) дій із особистої чи соціальної точок зору є найбільш оптимальним для реалізації термінальних цінностей.

Термінальні цінності мають більш стійкий характер, ніж інструментальні, причому для них характерна менша міжособистісна варіативність [5, с. 85]. Як зазначає А. Павліченко, в структурі особистості найважливішими є термінальні цінності, тобто основоположні цілі людини, котрі відображають довгострокову життєву перспективу, визначають сенс її життя [9, с. 104].

Проблема регулятивної ролі вищих людських цінностей – смислових утворень розглядається представниками гуманістичного напрямку. Центральною категорією теорії особистості А. Маслоу є самоактуалізація – прагнення людини до більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей, що являється найвищим щаблем в ієрархії потреб.

А. Маслоу виділяє дві групи цінностей:

1. Б-цінності (цінності буття) – вищі цінності, притаманні людям, які самоактуалізуються (істина, добро, краса, цілісність, подолання дихотомій,

життєтворчість, унікальність, досконалість, необхідність, повнота, справедливість, самодостатність).

2. Д-цінності (дефіцієнтні цінності) – нижчі цінності, оскільки вони орієнтовані на задоволення будь-якої потреби, яка не задоволена.

За А. Маслоу, усі люди, які самоактуалізуються, прагнуть до реалізації «буттєвих» цінностей. Для них ці цінності виступають як життєво важливі потреби. Автор вважає, що буттєві цінності, притаманні кожній людині: «Вищі цінності існують в самій людській природі й можуть бути там знайдені» [1, с. 104].

За багатьма своїми положеннями близькою до гуманістичної психології є концепція В. Франкла, яка склалася у межах екзистенціальної психології.

В. Франклом виділяється три групи цінностей – смислових універсалій, які кристалізувалися в результаті узагальнення типових ситуацій, з якими суспільству або людству довелося зіткнутися в історії.

Першу групу становлять цінності творчі – найбільш природні та важливі, проте не необхідні. Основним шляхом їх реалізації є праця. Сєнс праці у цьому аспекті полягає в тому, що саме людина привносить у свою діяльність як особистість.

Друга група – це цінності переживання. За В. Франклом, багатим ціннісним потенціалом наділена любов. «Любов є єдиним способом пізнати іншу людину в найглибшій суті її особистості». Однак любов не є необхідною умовою для осмислення життя.

Третя група – цінності відношення. Ця група цінностей полягає у відношенні людини до фактів, які обмежують її життя. Ціннісні відношення поділяються на три категорії: осмислене відношення до болю, провини і смерті. Саме ця група цінностей, на думку автора, є необхідною для людини, оскільки через неї індивід розуміє кінцевість власного життя, а значить, постійно знаходиться в пошуку повної та продуктивної самореалізації[1, с. 114].

Зв'язок ціннісних орієнтацій з мотиваційною сферою особистості визначає Б. Ф. Поршнев. На думку науковця основа особистості полягає у функції вибору. Вибір припускає надання переваги одному мотиву над усіма іншими. Але для того, щоб схилитися в бік певного мотиву необхідно мати підстави. Такою підставою, за автором, виступає орієнтація мотиву на ту чи іншу цінність[5, с. 24].

Аналізуючи структуру смислової сфери особистості, Д. О. Леонтьєв співвідносить особистісні цінності з смисловими структурами найвищого ієрархічного рангу. На його думку, цінності не є чисто психологічними утвореннями. Їх можна розглядати також як соціальне явище - продукт життєдіяльності суспільства і соціальних груп. У свідомості особистості цінність відображається у формі ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації,

на думку Д. О. Леонтьєва, – це «усвідомлені уявлення суб'єкта про об'єктну спрямованість власних смислів» [5, с. 85-89].

Як бачимо, погляди різних авторів стосовно знаходження концептуальної сутності цінностей, принципово не різняться. Те ж саме можна стверджувати і відносно класифікації цінностей.

Традиційно цінності розподіляють на предметні (об'єктні), до яких відносять: соціальне добро та зло, історичні події, культурне надбання минулого, предмети релігійного культу; та цінності свідомості (суб'єктні): суспільні установки, оцінки, ідеї тощо, які відображені в думках, почуттях та уявленнях суб'єкта. Деякі дослідники виділяють, так звані, абсолютні цінності, які незмінно зберігають своє значення для людей (життя, здоров'я, знання, прогрес, справедливість, духовна досконалість тощо).

Український дослідник О. В. Кавалеров підкреслює, що суб'єктивні цінності є провідними в житті людини, виступають фундаментом її світогляду [6].

Проблема внутрішньої структури ціннісних орієнтацій розв'язується по-різному в цілому ряді досліджень. На рівні аналізу внутрішньої структури ціннісних орієнтацій найбільш розповсюдженим у зарубіжній та вітчизняній психології є виділення трьох компонентів:

- когнітивного (смыслового), в якому зосереджений соціальний досвід особистості і на основі якого здійснюється пізнання і становлення ціннісного відношення;
- емоційного, який передає переживання індивідом свого відношення до даних цінностей і визначає особистісний сенс цього відношення;
- поведінкового, при якому в результаті пізнання дійсності та її ціннісного переживання формується готовність діяти, здійснювати задумане у відповідності до наявного плану.

Однією із найважливіших характеристик системи ціннісних орієнтацій є багаторівневність, яка проявляється в її ієрархічній організації, причому головний критерій ієрархії – особистісна значимість – включає в себе різні змістовні аспекти, обумовлені впливом різних типів і форм соціальних стосунків.

Верхівку ієрархії цінностей особистості, на думку В. О. Ядова становить «життєвий ідеал» – соціально-ідеологічний і моральний образ бажаного майбутнього. Ціннісні орієнтації так чи інакше узгоджуються з ідеалом, формуючи власну ієрархію життєвих цілей, віддалених та близьких, а також цінностей – засобів, які людина розглядає у якості еталона» [7].

Стосовно питання про функції ціннісних орієнтацій, то переважна більшість науковців вважає, що ціннісні орієнтації виконують функцію відображення і захисту ідеалу, регуляції поведінки, підтримки внутрішньої

цілісності особистості. Д.О. Леонтьєв до цього переліку додає функцію смислотворення, яка на його думку, є найголовнішою. І.А. Кадієвська та Г.Я. Мараховська виділяють наступні функції: орієнтувальну, оцінювальну, мотивуючу, прогностичну, спрямовуючу, регулятивну та адаптивну [7].

Є. В. Соколов вважає, що спрямованість і зміст усіх психічних явищ регулюється ціннісними орієнтаціями. Він зазначає, що «на різних рівнях організації особистості ціннісні орієнтації можуть виконувати п'ять основних функцій: експресивну, адаптивну, захисну, пізнавальну і функцію внутрішньої координації» [4, с. 89-90].

Отже, можна прийти до висновку, що функціональна роль цінностей безпосередньо пов'язана із самим фактом життя людини в суспільстві.

Як вже зазначалося, особливої актуальності проблема формування ціннісних орієнтацій набуває в юнацькому віці. В цей період відбувається суттєва перебудова особистості, що зумовлена змінами соціальної ситуації розвитку. Ці зміни можуть бути пов'язані зі вступом до вищого навчального закладу, початком трудової діяльності тощо [8, с. 157-158]. Особливу значущість тут набуває специфічна ситуація соціокультурного розвитку. Саме у цьому віці починається окреслюватися стійке коло інтересів, що є психологічною базою ціннісних орієнтацій. Відбувається переключення інтересів із приватного і конкретного на відсторонене і загальне, спостерігається зростання зацікавленості світоглядними питаннями, релігією та мораллю. [11].

У цьому віці молода людина мусить самостійно приймати та реалізовувати рішення, розробляти життєві плани, будувати власне життя. Вона переходить від пізнання світу до його перетворення, починає активно самостверджуватись у професійній діяльності.

Професійне самоствердження відбувається з урахуванням життєвих цінностей юнака. Якщо головним тут є суспільний престиж, то професію він обирає, орієнтуючись на існуючу в суспільстві моду на професії.

Найважливішими детермінантами формування особистості є потреба у спілкуванні і відокремленні. Спілкування у цей період набуває специфічних рис: розширюється життєвий простір контактних груп, зростає вибірковість соціальної взаємодії. На думку Є.І. Головахи, спілкування є конкретним джерелом цінностей, оскільки сприяє зануренню особистості у соціокультурне середовище, що надає такого досвіду, диференціація якого, згодом оформиться у ціннісні стратегії [3, с.102].

З метою дослідження структурних особливостей ціннісної сфери юнаків нами було проведено тестування за допомогою методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Зазначений інструментарій дозволяє виявити ієрархію термінальних й інструментальних цінностей особистості. Дослідження проводилось на базі факультету іноземних мов Криворізького державного педагогічного університету. Загальна кількість респондентів складає 68 осіб.

В результаті тестування були отримані наступні результати: переважна більшість юнаків, а саме 71 % серед термінальних цінностей на перше місце поставили здоров'я. Друге місце поділили між собою кохання (43 %), наявність вірних друзів (29 %), а також матеріально забезпечене життя (28 %). На третьому опинилося щасливе сімейне життя, яке обрали 57 % респондентів. Показово, що більшість юнаків цікавій роботі відвели лише з шостого по тринадцяте місце (71 %). Як виявилось, найменше молоді цікавить краса природи та мистецтва (86 %).

Що стосується інструментальних цінностей, то тут перше місце поділили між собою чесність (36 %), незалежність (36 %), життєрадісність (28 %). Друге місце респонденти відвели вихованості (43 %), освіченості (29%), твердій волі (14 %) та сміливості у відстоюванні власної думки (14%). На третьому місці опинилися відповідальність (57 %) і ефективність у справах (43 %). На останньому місці в ієрархії інструментальних цінностей молоді знаходяться боротьба з власними недоліками (57 %), високі домагання (29 %) і чуйність (14 %).

Як бачимо, юнаки в цілому віддають перевагу вічним життєвим цінностям, таким як здоров'я, кохання, сім'я, вихованість, освіченість тощо. Це говорить про відносну сформованість системи ціннісних орієнтацій, знання норм суспільної моралі та поведінки, усвідомлення того, на які ідеали необхідно орієнтуватися в житті. Тому дуже важливо, аби молоді не лише знала, що і як треба робити, а й застосовувала ці знання на практиці в повсякденному житті.

Список використаних джерел:

1. Абушенко В.Л. Ценностные ориентации – М.: Харвест, – 2001. – 199с.
2. Войтко В. І. Психологічний словник / В. І. Войтко. – К. : Вища школа, 1982-486с.
3. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи – К.:Наукова думка, 1988. – 342с.
4. Горустович А. С. Понятие о ценностных ориентациях в психологической науке / А. С. Горустович // Психология в вузе. – 2006. – № 2. – С. 191.
5. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности – М.:Прогресс, 1986. – 320с.
6. Кавалеров А.В. Ціннісні орієнтації та їх класифікація// Наукове пізнання. Методологія та технології. – 2000. - № 1. – с. 33-36.
7. Кадієвська І. А. Цінності в процесах творення консолідуючої ідеології // Грані. – 2009. – № 2. – С. 50-53.
8. Кон И.С. Психология ранней юности – М.:Просвещение, 1989. – 252с.
9. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості// Психологія і суспільство. – 2005. – № 4. – С. 98-121.
10. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2007.- 587с
11. Савчин М. Загальні особливості зрілої юності // Вікова психологія. – К., 2005. – С. 257-262.